

ЛИНГВИСТИКА

УДК. 811. 161.3

ГІСТАРЫЧНЫЯ КАТЭГОРЫІ СЯЛЯНСТВА: ЭКВІПАЛЕНТНАЯ АПАЗІЦЫЯ «ДОЛЬНІК – ПАЛАВІННІК»

канд. філал. навук, дац. С.М. СТРУКАВА
(Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт)

Прааналізаваны гістарычныя намінацыі «половник» і «дольник», якія ўтвараюць эквівалентную апазіцыю, для якой характэрна наяўнасць агульнага семантычнага кампанента і кампанента дыферэнцыяльнага, абумоўленага рознымі матывацыйнымі прыметамі: «половник» – ‘з паловы’, «дольник» – ‘з долі’. Вывучэнне дадзеных намінацый важна ў кагнітыўным плане, паколькі яны маюць дачыненне да гістарычнай з’явы, якая выходзіць за межы ўсходнеславянскай тэрыторыі і мела пашырэнне ў Францыі, Італіі, Германіі, а ў перыяд панавання натуральнай гаспадаркі такая форма арэнды як «половинство» была распаўсюджана па ўсёй Еўропе. Прасочваецца семантычная эвалюцыя намінацыі «дольник», звязаная з семантычным нарашчэннем і выкарыстаннем яе не толькі з сацыяльна-эканамічным значэннем, але і з другасным значэннем ‘няродны сын, прыёмшы’, з улікам якога яна можа быць аднесена да тэматычнай сферы «назвы роднасці і сваяцтва».

Уводзіны. У сацыяльна-эканамічнай тэрміналогіі старажытнага перыяду на ўзроўні цэлых мікрасістэм выразна прасочваецца дзве апазіцыі, з аднаго боку, гэта найменні прадстаўнікоў вышэйшага пласта грамадства, з другога боку, яго ніжэйшага слою – падатковага збыднелага сялянства. У залежнасці ад характару эканамічных адносін з феодалам, віду падаткаў і павіннасцей падатковае сялянства падзялялася на шэраг катэгорый, якія прадстаўляюць наступныя старабеларускія назвы: *загородникъ* ‘безземельны селянін, які меў толькі агарод’, *задворникъ* ‘безземельны селянін, які атрымоўваў за вызначаны аброк ці чынш, дзялянку зямлі ад землеўладальніка’, *закладень* ‘цяглец, які пераходзіў на службу да свецкіх ці духоўных феодалаў для пазбаўлення ад дзяржаўнага цягла, губляючы пры гэтым асабістую свабоду’, *закладникъ* ‘тэ’, *закупъ* ‘селянін, які браў пазыку ў гаспадара ці заключаў з ім дагавор, у выпадку яго невыканання страчваў асабістую волю’, *искупень* ‘селянін, які асабіста вольны, але мае надзел зямлі гаспадара і абавязаны плаціць за яго даніну, адбываць павіннасць’, *ловець* ‘феадальна-залежны памешчыцкі або дзяржаўны селянін, які нёс службу на паляванні’, *огородникъ* ‘селянін, які пасяліўся на невялікай дзялянцы зямлі і выконваў вызначаныя павіннасці’, *парубокъ* ‘прадстаўнік паднявольнай чэлядзі’, *подворникъ* ‘маламаёмны чалавек, які пасяліўся ў двары феодала’, *подлужникъ* ‘даннік; той, хто плаціць падатак за карыстанне сенажаццю’, *подсуседокъ* ‘безземельны селянін, які жыў па чужых дварах’, *тяглець* ‘феадальна-залежны селянін, які абкладаўся дзяржаўным цяглом’, *холопъ* ‘прыгонны селянін’, *холопья* ‘прыгоннае сялянства’, *челядинъ* ‘адзінкавы прадстаўнік чэлядзі (нявольнай)’, *челядь* ‘катэгорыя залежных ад феодала людзей, якія звычайна не мелі зямельных надзелаў і жылі ў двары феодалаў’ і некаторыя іншыя.

Асноўная частка. Намі прааналізаваны асобныя назвы катэгорый сялянства, прадстаўленыя эквівалентнай апазіцыяй «дольник – палавінник». Эквівалентную апазіцыю, як вядома, утвараюць намінацыі, змест якіх выяўляе агульныя (супадаючыя) і індывідуальныя (дыферэнцыруючыя) семантычныя кампаненты.

Дольнік. *Дольнікі* – пэўная катэгорыя сялянства Вялікага княства Літоўскага, асноўнай павіннасцю якіх была *доля*. Акрамя гэтай павіннасці яны выконвалі і іншыя: хадзілі на талаку да 12 дзён улетку, будавалі і рамантавалі панскія пабудовы, масты, выконвалі стацыю, падводную павіннасць, бавроўшчыну (плацяжы футрам або грашыма за карыстанне ўгоддзем) [1, с. 268].

Асабовая намінацыя *дольникъ* (*долникъ*) з 1496 года засведчана ў помніках старабеларускай пісьменнасці са значэннем ‘селянін з катэгорыі прышлых людзей, якім дазвалялася сяліцца на панскіх або гарадскіх землях, за што яны павінны былі даваць уладальніку зямлі пэўную частку ўраджаю’: *всего на томъ сел[ь]ци избъ пять тыхъ людъцей отчичовъ, а другая пять избъ прихожихъ людъцей, и зъ ихъ дол[ь]иники; сйна долникомъ косить на петнацати копъ* [4, с. 269]. Гэта слова бытвала і як найменне асобы, якая мела дачыненне да чаго-небудзь, мела долю ў чым-небудзь. З такім значэннем слова адзначаецца ў скарынаўскім кантэксце дыдактычнага характару ў спалучэнні з абстрактнай *мудростъ*: *человекъ завистивы не будеть долникъ мудрости* [4, с. 269]. У старабеларускіх тэкстах сустракаецца дэмініўтыўная форма ад слова *дольникъ* ‘селянін-арандатар’ – *дольничокъ*: *избъ тыхъ отчичовъ на томъ сел[ь]ци тол[ь]ко пять, а другая пять истобокъ прихожихъ людъцей, дол[ь]ничковъ ихъ* [4, с. 269].

З другой паловы XVI стагоддзя (1582 г.) *дольник* ‘чалавек, які мае долю ў чым-небудзь’ рэгіструецца помнікамі старарускай пісьменнасці; з 1688 года адзначаецца тут словаўтваральны варыянт *дольщикъ* ‘той, хто мае долю ў якой-небудзь справе на валоданне часткай чаго-небудзь’ [11, с. 306].

Слова *дольникъ* – суфіксальнае ўтварэнне ад славянскага *доля*. Матывацыя слова *дольникъ* дваістая і можа быць звязана як з назоўнікам *доля*, так і словазлучэннем *дольные люди*. Гіпатэтычна можна дапусціць магчымасць утварэння тэрміна і ад назоўніка *дольница* ‘частка, доля’, які ў старабеларускай мове адзначаецца даволі рана, з 1481 года [4, с. 269].

У этымалагічнай сувязі са словам *дольник* трэба разглядаць прэфіксальнае ўтварэнне *здольник*. *Здольнікам (здольніцай)* у некаторых беларускіх гаворках называюць някроўнага, прыёмнага сына (дачку). Гэта слова сустракаецца ў рамане У. Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім»: *На стырне сядзеў Цыпрук Лапата з Азярышча, гаспадар вялікага роду з сыноў, дачок і здольнікаў* (II, 75). У. Караткевіч растлумачыў яго значэнне так: ‘прыёмак або прыёмыш, наконт якіх загадзя абумоўлена, што яны, як і родныя дзеці, маюць права на частку той гаспадарчай зямлі, якую абрабляюць’.

Форма *здольник* зарэгістравана ў Чэрвеньскім і Віцебскім раёнах са значэннем ‘гаспадар, якога з роўнай доляй у маёмасці прынялі ў сям’ю, дзе ёсць непрацаздольныя’. У Бешанковіцкім раёне М. Каспяровічам зафіксавана беспрыставачная форма *дольник* ‘прыёмнае дзіця’ [7]. Імя-мянушка *Здольникъ* ‘прыняты ў сям’ю з роўнай доляй’ прыводзіцца М. Бірылам у «Беларускай антрапаніміцы» [2].

Значэнне слова *здольник (-ца)* ‘прыёмны сын (дачка)’, адлюстраванае ў беларускіх гаворках, пазнейшае, вытворнае, першапачатковае значэнне гэтага слова звязана з гаспадарчай дзейнасцю беларускага народа ў мінулым. *Здольнікам* даўней называлі любога чалавека, прынятага ў сям’ю, які працаваў нароўні з усімі і меў права на частку гаспадаркі, пры гэтым нярэдка ён уносіў у гаспадарку сваю долю інвентаром, грашыма або нават зямлёй. Так называлі і цэлыя сем’і, якія прымаліся ў вялікую гаспадарку для агульнай працы, калі не хапала рабочых рук. Сем’і аб’ядноўваліся паводле дагавору, згодна з якім гаспадаром лічыўся ўладальнік маёнтка і зямельнага ўчастка. Гаспадар пры гэтым строга сачыў за выкананнем дагавору, але не меў права ўмешвацца ва ўзаемаадносінны сям’і. Сем’і *здольнікаў* існавалі на Беларусі па некаторых звестках да сярэдзіны XIX стагоддзя [19, с. 214]. Прыём у сям’ю чужых людзей або далёкіх родзічаў было даволі звычайнай з’явай. Вялікая патрыярхальная сям’я ў беларусаў, як і ў некаторых раёнах Расіі, захоўвалася даўжэй, чым на Украіне. Яшчэ ў канцы XIX стагоддзя ў Беларусі, асабліва на Піншчыне, сустракаліся складаныя сем’і ў 15 – 30 і нават 50 чалавек. У канцы XIX стагоддзя, згодна з перапісам 1897 года, сярэдні памер сельскай сям’і ў Беларусі быў 6, 8 чалавек. Самыя шматлікія сем’і былі там, дзе трывала захоўвалася абшчына [20, с. 276].

З паняццем *здольшчыны* як агульнай, сумеснай працы звязана старабеларуская бівербальная назва *дольные люди* ‘сяляне, якія сумесна апрацоўвалі адзін участак зямлі’, адзначаемая ў помніках старабеларускай пісьменнасці з 1625 года.

Паўночна-ўсходнім беларускім гаворкам XIX – пачатку XX стагоддзя вядомы былі фанетычныя і акцэнтацыйныя варыянты – *дольник, дольница* ‘чалавек, які мае права на долю ў супольнай маёмасці’. І. Насовіч падае словы *дольник, дольница* з двума значэннямі: «1. Имеющий в чем участие, часть, долю. 2. Приёмши.» і ілюструе ўжыванне слова з другім значэннем прыказкай: *Дольника во двор не бери* [9, с. 139]. Карэляты *дольница* і *дольник* адзначаюцца і зараз у гаворках Слаўгарадчыны і некаторых паўночна-ўсходніх беларускіх гаворках з адпаведнымі значэннямі ‘прыёмная дачка’, ‘прыёмны сын’ (Аршанскі, Чавускі, Мсціслаўскі р-ны). Замест *дольник, дольница* тут часам ужываецца слова *доля*, якое робіцца іншы раз ледзь не ўласнай мянушкай [21, с. 144]. Назвы *здольник, здольница* выкарыстоўваюцца па сённяшні дзень у віцебскіх гаворках (на Ушаччыне) побач з сінанімічнымі лексемамі *выхаванец, выхаванка*, але ўспрымаюцца як больш даўнія, іх часцей пачуеш у мове старэйшых людзей: *У Цімахвея здольница ёсь, алі цяпер яе болі выхаванка завуць* (Навас.). Увогуле аднакаранёвыя найменні *доля, здоля, дольница, здольница* са значэннем ‘прыёмная дачка’ пераважаюць ў паўночна-ўсходніх беларускіх гаворках (Слаўгарадскі, Краснапольскі, Ушацкі, Пухавіцкі р-ны) [8, с. 51 – 53], супрацьпастаўлення ім па родавай прымеце *дольник, здольник* выкарыстоўваюцца ва ўсходняй і цэнтральнай частках Беларусі. У гаворках паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічна бытуе прэфіксальны варыянт *надольник* ‘пайшчык’: *Надольник – каторого возьмуць на долю: дзіця і старого* (Крынкаўская гміна) [13, с. 139].

Такім чынам, слова *дольник (здольник)* у сучаснай беларускай мове мае два значэнні: зыходнае архаізаванае – ‘удзельнік у гаспадарцы, чалавек, які мае права на пэўную долю (частку) маёмасці, зямлі’ і вытворнае, актуальнае ў зоне паўночна-ўсходняга дыялекту, – ‘прыёмны сын (дачка)’. Беларуска-рускі слоўнік (Мінск, 1962) падае слова *дольник* (з паметай уст.) толькі са значэннямі ‘удзельнік у долі’, ‘дольшчык’; са значэннем ‘удзельнік, чалавек, прыняты на гаспадарку’, падаюць слова і іншыя беларускія слоўнікі.

Палавінік (палаўнік). Дольнікаў называлі яшчэ *палавінікамі*, паколькі яны апрацоўвалі зямлю за палавіну ўраджая. *Палавінства (палаўніцтва)* – гістарычная з’ява, вядомая не толькі на Русі і ў Беларусі, пад рознымі назвамі такая форма арэнды, пры якой наймальнік працаваў на чужой зямлі не за грошы, а за долю прадукта, якая выплачваецца натурай, знаходзіла шырокае прымяненне ў Маларосіі (*скопщина*), у Францыі (*metayage*), у Італіі (*mezzeria*), у Германіі (*Theilbau, Theilpacht*). У перыяд панавання натуральнай гаспадаркі *палавінства* было распаўсюджана па ўсёй Еўропе. Яно набірала рост і з развіццём гандлёва-грашовых адносін, калі адбылася расслаенне сялянства. У XVIII стагоддзі палавінства мела месца ў Сярэдняй Францыі, на поўдні Еўропы, ва ўсёй Расіі, у Пярэдняй Азіі, Японіі. Амаль заўсёды плата складала пэўную долю прадукта – палавіну, меншую ці большую. У заходніх палавінствах капітал вытворчасці (прылады, жывёла, збожжа) нярэдка належалі ўладальніку, а найміту – толькі праца. У Расіі ў XVIII ста-

годзі ўласнік даваў, як правіла, толькі зямлю, якую найміт апрацоўваў сваімі сродкамі. Палавінства бытвала там, дзе натуральная гаспадарка яшчэ не цалкам саступіла месца грашовай, дзе сельскагаспадарчыя капіталы земляробчай масы былі слаба развітыя, дзе рызыкаўным было доўгатэрміновае абязацельства выплачваць арэндную плату грашымі [18]. Развіццё палавінства (палаўніцтва), на думку А. Грэкава, ішло паралельна з развіццём і мабілізацыяй нерухомаści, у месцах, дзе земляробства сялян устойлівае, не было палаўнікоў, наадварот, дзе аснова сялянскіх уладанняў – купчыя крэпасці, гэта значыць там, дзе адбывалася значная мабілізацыя сялянскіх зямель, палаўнікаў было вельмі шмат [5, с. 681].

У энцыклапедычных даведніках адзначаецца, што палаўнікі ў XIV – XIX стагоддзях на Русі – катэгорыя залежных сялян, якія атрымлівалі ад землеўладальніка надзел зямлі, за карыстанне якім аддавалі палову сабранага ўраджаю, пры гэтым, у адрозненне ад прыгонных і чорнасоценных сялян, захоўвалі права пераходу ад аднаго ўладальніка да другога. Уладальнікі зямель нярэдка рабілі спробы канчаткова занявольіць палаўнікоў і ператварыць іх у сваіх дваровых людзей [3, с. 8]. Пытанне аб палаўніках XVI стагоддзя закранае ў сваёй кнізе А. Ефіменка «Даследаванне народнага жыцця», адносячы іх да свабодных людзей, якія не мелі сваёй зямлі і таму асядалі на чужой. А. Грэкаў у фундаментальнай працы «Сяляне на Русі са старажытнейшых часоў да XVII стагоддзя» развівае меркаванне А. Ефіменкі аб тым, што багатыя і сільныя землеўладальнікі, калі б захацелі, заўсёды знайшлі б сродкі замацаваць іх за сабой, аднак не рабілі гэтага, каб «не страціць прывілеі мець сабе чалавека, які вымушаны быў пагаджацца на цяжкія ўмовы жыцця і працы, да таго ж чалавека, з якім вельмі лёгка было б у выпадку жадання ці гаспадарчага разліку і развітацца, што не так лёгка было зрабіць з сялянствам, якое знаходзілася на дзяржаўным фіскальным уліку» [5, с. 681]. Палаўнікі цягла не выконвалі, аднак у асобных выпадках іх прымушалі плаціць дзяржаве падатак у паменшаным памеры. Відавочная эканамічная беднасць палаўніка, якога трэба разглядаць як несумненны прадукт паўперызацыі і абезземельвання сялянства. З юрыдычнага пункту гледжання палаўнікі падобны больш не на арандатара чужога надзелу зямлі, які плаціць за права карыстання зямлёю часткай ураджаю, а на наёмнага на пэўны тэрмін работніка, які вымушаны наймацца на вельмі складаных умовах працы. І гэта палажэнне радніць яго з кабальным сялянствам.

Намінацыя *половинникъ* адлюстравана ў старабеларускіх помніках пісьменнасці з 1478 года: *Ледовыхъ два сыны, одинъ братъ у службу, а половинникъ его Занька* [4, с. 154]. Варта адзначыць сістэмную заканамернасць ужывання моўных сродкаў: калі павіннасцю дольнікаў была *доля*, то палавінікаў – «половиньство», – апошніе ў «Актах Паўднёвай і Заходняй Расіі» фіксуецца з 1301 года са значэннем «апрацоўка зямлі за палавіну ўраджаю ў якасці платы за карыстанне ёю»: *даль есмо има у Перемыскои волости село... со усми поборы и съ винами и съ половинымствомъ и серпомъ* [4, с. 154]. Цікава, што гэты фрагмент у якасці ілюстрацыі прыводзіцца і ў «Гістарычным слоўніку беларускай мовы» і ў Слоўніку І. Сразнеўскага да рээстравага слова *половиньство* «від падатку» [14, с. 1130]. У адпаведнасці з агульнапрынятымі храналагічнымі рамкамі старабеларускага перыяду гэты фрагмент належыць да папярэдняга, агульнаўсходнеславянскага перыяду.

У агульнаўсходнеславянскай мове паняцце «наёмныя рабочыя, які атрымлівалі ў плату частку выпрацаванага» перадавалася намінацыяй *половникъ*: *А холопъ или половникъ забѣ жить въ Тфѣрскую волость, а тѣхъ, княже, выдавати* [14, с. 1130]. Лексема *половникъ* ужывалася яшчэ як мера сыпкіх рэчываў і род падатку [14, с. 1131]. Вядомы і іншыя вытворныя: *половничать* «працаваць за плату часткай выпрацаванага», *половничны* «прым. ад *половникъ*» [14, с. 1130].

Тэрмін *половники* фіксуецца ў «Поўным царкоўнаславянскім слоўніку» Г. Дзячэнкі як двухзначны: «самыя старажытныя сяляне Расіі, якія плацілі свайму гаспадару палову ўраджаю», «адзінка меры збожжа» [10, с. 451]. У Рускай праўдзе *половник* служыла адзінкай меры малочанага збожжа; немалочанае збожжа вымяралі копнамі [3, с. 8].

З тэрмінамі *половинник* (ст.-бел.), *половникъ* (аг.-усх., стар.-рус.) семантычна звязана разглядаемае некаторымі даследчыкамі як універбальнае ўтварэнне – *половинчик* [15, с. 80]. У слоўніку У. Даля яно прыводзіцца са значэннем «палавінны гаспадар у справе, абароце, гандлі, прадпрыемстве; палавінны дольшчык, пайшчык, удзельнік // стар. паўцяглавы гаспадар падворка, палавіны надзелу, які нясе палову падатку» [6, с. 254], вытворны дзеяслоў *половинничать* пададзены з адпаведным значэннем «быць з кім-небудзь у палавіне, па гандлі, па карцёжнай гульні і г.д.» [6, с. 254]. Тут жа рэгіструюцца аднакаранёвыя *полóвникъ* і *полóвинчикъ* са значэннямі «той, хто апрацоўвае чужую зямлю на палову і аддае гаспадару палову даходу, прыбытку, ураджаю» і *половничество* «стан і промысел палаўніка» [6, с. 254]. Лексема *половинчик* адзначаецца ў сферы старарускіх асабовых найменняў, напрыклад: *Он же гсдръ Василеи... дву козачьихъ половинчиковъ Безсонова... с кореня згонил... и записи у нихъ крепостные почему ане с ними на половинахъ жили отнемъ передалъ (Памятники южновеликорусского наречия)*. Тут, на думку Т. Трафімовіча, *половина* – «месца жыхарства і ўладання», *половинчик* – «чалавек, які жыў на такой палавіне» [15, с. 80]. «Слоўнік расійскай акадэміі навук» (1793) фіксуе слова *половинчик* са значэннем «той, хто ў палавіне з кім-небудзь знаходзіцца», украінскія лексікаграфічныя крыніцы даюць двухзначную дэфініцыю: 1. Удзельнік у палавіне, адзін з двух пайшчыкаў, які мае долю ў прыбытках або збытках; 2. Селянін або мешчанін, які валодае паловай двара і плаціць падатак з паловы двара [гл. 17, с. 33 – 40]. У «Слоўніку рускай літаратур-

най мовы» (у 17 т.) падаюцца *половінник* (уст.) ‘той, хто мае палову пая ў якой-небудзь справе або валодае якой-небудзь маёмасцю ўдваіх з кім-небудзь’, *половинцик* (разм.) ‘тс’, *половинцица* ‘жан. ад *половинцик*’ [12, с. 1035]. *Половинцик* ‘той, хто робіць сумесна з іншым з палавіны і мае права на палову маёмасці або даходу’ і *половинник* ‘тс’ знаходзяць адлюстраванне ў «Слоўніку» І. Насовіча: *Ты не половинцик мой, што указываеш вь моём добромь; Ты не половинник мой, што я тоби буду давать каждый разь* [9, с. 462]. Ужыванні *палавіничык*, *палавіничыца*, *палавінник*, *палавенніца* зафіксаваны на Смаленшчыне. Заўважым, што намінацыя *половинник* у паўночна-ўсходніх гаворках бытвала і з іншай старажытнай семантыкай: ‘палавіна дарогі паміж вядомымі месцамі, на якіх была карчма ці што-небудзь падобнае’, ‘хлебная мера, роўная двум чацвярыкам’ [9, с. 462]. Словаўтваральная матывацыя слоў *половинник*, *польшык* празрыстая і звязана з назоўнікам *половина*.

Заклучэнне. Прааналізаваныя намінацыі *половинник* і *дольник* некаторыя даследчыкі семантычна дыферэнцыруюць: *дольник* мае ў сваім сэнсе дыферэнцыяльную прымету ‘з долі’, то *половинник* – ‘з паловы’, пры гэтым апошняя прымета сфарміравалася ўжо ў класавым грамадстве, таксама як і назва [16, с. 79].

ЛІТАРАТУРА

1. Беларуская энцыклапедыя: у 18 т. / гал. рэд. Г.П. Пашкоў. – Мінск, 1998. – Т. VI. – 575 с.
2. Бірыла, М.В. Беларуская антрапанімія: Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі / М.В. Бірыла. – Мінск: Навука і тэхніка, 1969. – 505 с.
3. Большая энциклопедия: в 62 т. / гл. ред. С.А. Кондратов; ред. кол. Г.В. Кожевников, М.В. Арапов и др. – М.: Терра, 2006. – Т. XXXVIII. – 590 с.
4. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / рэд. А.М. Булыка; склад. Т.І. Блізюк [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 2006. – Вып. VIII, Т. XXVI. – 444 с.
5. Греков, Б.Д. Крестьяне на Руси с древнейших времён до XVII в. / Б.Д. Греков. – М.-Л.: Изд-во Акад. Наук СССР, 1946. – 900 с.
6. Даль, В. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4-х т. / В.И. Даль. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1955. – Т. IV. – 555 с.
7. Каспяровіч, М.І. Віцебскі краёвы слоўнік / М.І. Каспяровіч. – Віцебск: Заря запада, 1927. – 210 с.
8. Міхайлаў, П. «Без дзяцей ціха, ды на старасці ліха». Назвы гадаванцаў у беларускіх гаворках / П. Міхайлаў // Роднае слова. – 2001. – № 5. – С. 51 – 53.
9. Насовіч, І. Слоўнік беларускай мовы. – факсім. выд. / І. Насовіч. – Мінск: Бел. сав. энцыкл., 1983. – 792 с.
10. Полный церковнославянский словарь / сост. протоиерей Г. Дьяченко. – М.: Отчий дом, 2000. – 1120 с. (Репринтное воспроизведённое издание 1900 г.).
11. Словарь русского языка XI – XVII в. / Ин-т рус. яз.; отв. ред. С.Г. Бархударов. – М.-Л.: Изд. Акад. Наук СССР – Наука, 1983. – Т. X. – 327 с.
12. Словарь русского литературного языка: в 17 т. / ред. С.Г. Бархударов, В.В. Виноградов и др. – М.-Л.: Акад. Наук СССР, 1955. – Т. IV. – 1362 с.
13. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5-ці т. / уклад.: Ю.Ф. Мацкевіч, А.І. Грынавецкене і інш.; рэд. кал.: Ю.Ф. Мацкевіч [і інш.]; рэд. Ю.Ф. Мацкевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – Т. III. – 536 с.
14. Срезневский, И. Словарь древнерусского языка: в 3 т. / И. Срезневский. – М.: Книга, 1989. – Т. II. – Ч. I. – 851 с.; Ч. II. – 949 с.
15. Трофимович, Т.Г. К изучению нумерально-темпоральных наименований старорусского делового языка / Т.Г. Трофимович // Весн. Віцебск. дзярж. ун-та. – 2004. – № 2 (32). – С. 80 – 81.
16. Туркин, В.Н. Из наблюдения над общественно-политической лексикой старорусского языка (гос. языка Великого княжества Литовского) XIV – XVI вв. / В.Н. Туркин // Вопросы лексикологии. – Днепропетровск, 1969. – С. 79 – 80.
17. Шиловский, А.Н. Комбинаторно-конструктивное исследование древнерусских терминов, обозначающих должностных лиц административно-приказного управления / А.Н. Шиловский; ред. кол. Т.П. Ломтев [и др.] // Вопросы прикладной лингвистики. – Днепропетровск, 1970. – Вып. II. – С. 33 – 40.
18. Энциклопедический словарь / под ред. И.Е. Андреевского; Издатели: Ф.А. Брокгауз (Лейпциг), И.А. Ефрон (СПб.). – СПб.: Семеновская Типо-Литография, 1890 – 1907. – Т. XXXXI. – 550 с.
19. Этнографія Беларусі: энцыкл. / рэд. кал. І.П. Шамякін [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1989. – 576 с.
20. Этнография восточных славян: очерки традиционной культуры / К.В.Чистов [и др.]; отв. ред. К.В. Чистов. – М.: Наука, 1987. – 556 с.
21. Яшкін, І.Я. Назвы роднасці, сваяцтва, сяброўства і суседзяў на тэрыторыі Слаўгарадчыны / І.Я. Яшкін // Беларуская мова. Даследаванні па лексікалогіі. – Мінск, 1965. – С. 144 – 146.

Паступіў 03.03.2008